

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА АРХЕОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКО- ПОВСТАНСЬКОГО ШТАБУ У БОРОТБІ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

У статті подано огляд археографії, що стосується діяльності Українського Партизансько-Повстанського Штабу, зокрема підготовки Другого зимового походу Армії УНР у 1921 р. З'ясовуються основні аспекти висвітлення проблеми в історіографічних матеріалах.

Ключові слова: історіографія, Український Партизансько-Повстанський Штаб, незалежність, національно-визвольна боротьба, еміграція.

The article presents the review of archaeography, referring to military activities of the Ukrainian Partisan-Insurgency Staff and the second winter march Army UPR in 1921 year, in particular. The author analyses the historiographic materials, the works of Soviet historians, present-day Ukrainian and foreign issues among them.

Key words: historiography, Ukrainian Partisan-Insurgency Staff, independence, national-liberation struggle, emigration.

Листопадовий рейд частин Армії УНР у 1921 р., або, як часто його називають, Другий зимовий похід, був завершальним і трагічним фіналом визвольної боротьби українського народу за незалежність 1917–1921 рр. Він не лише ознаменував собою закінчення, по суті, цілої епохи в історії збройних змагань, а й започаткував новий етап її продовження, що ґрунтувався на глибокому переосмисленні концепції подальшої боротьби за незалежність України.

Розглядаючи дослідження діяльності Українського Партизансько-Повстанського Штабу (УППШ) в українській історіографії, треба мати на увазі, що в силу низки суспільно-політичних, ідейно-теоретичних та, зрештою, історичних чинників, пов'язаних із трагічними наслідками його діяльності, вона часто мала заангажований характер, бо формувалася зусиллями

Плазова Тетяна Іванівна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри політології, Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів.

двох протилежних дослідницьких таборів. Один із них представляли історики, що орієнтувалися на державницьку концепцію національно-визвольної боротьби українського народу в період 1917–1921 рр., обґрунтовували закономірність її продовження у будь-яких формах; інший представляли історики, які працювали в умовах радянського режиму і основну увагу звертали на його апологетику, відкидали і засуджували все, що не вкладалося у рамки заідеологізованої науки. Відтак і весь повстанський рух в Україні початку 20-х рр. ХХ ст., спроби його керівних структур, яким і був УППШ, відновити УНР розглядали з точки зору їх протистояння радянській владі, яка вважалася єдиним правомочним представником широких трудових верств українського народу.

Зрозуміло, що така конфронтація між обома таборами істориків і політиків не могла сприяти повноцінному та об'єктивному дослідженню даної проблеми. Чимало фактів, які не вписувалися у ті чи інші ідеологічні установки, передусім радянські, просто ігнорувалось. У зв'язку з тим в оцінці й використанні здобутків попередньої історіографії необхідно дотримуватися критичного і творчого підходів.

На даний час можна виділити три етапи у формуванні історіографічних досліджень, які тією чи іншою мірою стосуються діяльності УППШ. Перший етап – це період міжвоєнного двадцятиліття. Його особливість у тому, що написані у той час роботи, так би мовити, по свіжих слідах подій, часто самими учасниками. Подекуди вони частково мають мемуарний відтінок. Однак у них спостерігається прагнення окреслити певне коло проблем, які надалі розробляли історики та політичні діячі. Серед них важливе місце посідало й висвітлення партизансько-повстанської боротьби в Україні, її політичної спрямованості, спроб різноманітних партій, організації, державних структур використати у своїх цілях. В основному цими питаннями займалися на еміграції.

Другий етап охоплює проміжок часу від закінчення Другої світової війни до 1990 р. Його особливість у тому, що тут остаточно закріпився поділ між згаданими вище

обома таборами істориків, причому він став ще жорсткішим, непримиреннішим.

З 1991 р. розпочався якісно новий етап у розвитку української історіографії загалом. Створилися сприятливі умови для всебічного дослідження тем, які колись вважалися забороненими. Звичайно, серед них була й проблема спроб еміграційного уряду УНР організувати збройне підпілля в Україні, підняти загальнонаціональне повстання з метою відновлення державної незалежності. УППШ, як одна з центральних ланок цього процесу, також став привертати до себе увагу істориків. Нові умови, що настали внаслідок здобуття Україною повної незалежності, дали змогу українським історикам на рідних землях та в діаспорі поєднати зусилля у дослідженні даної проблеми, відійти від попередніх заідеологізованих стереотипів.

Перший етап історіографії, що стосувалася діяльності УППШ, настає відразу після поразки українських національно-визвольних змагань, падіння національної державності й еміграції її політичних і військових лідерів за межі Батьківщини. Відтак, у висвітленні діяльності УППШ стали чітко окреслюватися два підходи щодо даного питання, характерні для емігрантської та радянської історіографії. Позаяк дослідження діяльності УППШ як установи, що опинилася на вістрі збройного протистояння уряду УНР і радянської влади, були ще доволі актуальними, то привертала увагу дослідників обох таборів навіть із суто практичного погляду. У першій половині 20-х рр. ХХ ст. вони знайшли певне відображення в історіографії обох напрямків. Характерною особливістю української радянської історіографії 20–30-х рр. ХХ ст. була її гостра і непримиренна ідеологічна спрямованість проти будь-яких проявів національного руху в Україні. Він розглядався крізь призму антирадянської підривної діяльності, спрямованої на реставрацію влади “українських буржуазних націоналістів”, що спираються у своїй діяльності на підтримку “міжнародного імперіалізму”. Власне їхнім зняряддям, згідно з оцінками тогочасних істориків, виступав і УППШ. Що ж до самого українського партизансько-повстанського руху,

то він кваліфікувався як “політичний бандитизм”. Більшість праць даної тематики вийшла з-під пера активних діячів більшовицької партії та воєначальників, які керували або брали безпосередню участь у боротьбі проти українського повстанського руху й підпільних орга-нізацій. До них належать праці В. Ауссема – чільного більшовицького військового діяча в Україні, Р. Ейдемана – командувача військами внутрішньої служби Південного та Південно-Західного фронтів, який очолював боротьбу проти національного повстанського руху, М. Какуріна – колишнього начальника Штабу УГА, який перейшов на службу до більшовиків у 1920 р. [1].

Однією з перших праць, котрі безпосередньо стосуються діяльності УППШ, була робота Б. Козельського “Шлях зрадництва і авантюр (Петлюрівське повстанство)”, в якій наведено характеристику структурної побудови Партизансько-Повстанського Штабу, його зв’язків із підпіллям в Україні [2].

У 30-х рр. ХХ ст. із остаточним утвердженням в СРСР тоталітарного режиму дослідження антирадянського підпілля в Україні фактично припиняється. Самі згадки про нього у наукових працях, по суті, зводилися до шаблонних ярликів. Його безапеляційно називали “буржуазно-націоналістичним”, “контр-революційним”, “антинародним”. Загалом, у даний період радянська історіографія навіть у загальноісторичному аспекті завершальний етап національно-визвольних змагань в Україні (за встановленою тоді термінологією – громадянської війни) не досліджувала. Лише у 40-х роках вийшли дві праці пропагандистського характеру – І. Кулика та В. Руднева, які бодай частково торкалися досліджуваної проблеми [3].

Таким чином, радянська історіографія міжвоєнного періоду спеціально не розглядала проблеми, пов’язаної із висвітленням ролі УППШ в організації антирадянського підпілля та партизансько-повстанського руху в Україні. Вона порушувалася у контексті досліджень історії боротьби за встановлення радянської влади в Україні.

Набагато вагомішим у дослідженні завершального етапу визвольних змагань 1917–1921 рр. був доробок української емігрантської історіографії міжвоєнного двадцятиліття. Авторами досліджень передусім виступали представники політичної та військової еміграції. Провідний мотив їхніх праць – прагнення з'ясувати причини поразки збройної боротьби за незалежність України, вказати на її уроки. Маючи набагато сприятливіші умови для розвитку історичних студій за своїх колег в Україні, вони порушували низку питань, пов'язаних із висвітленням діяльності уне-ерівського державного та військового керівництва в еміграції з метою повернення влади в Україні.

Важливу роль у розробленні даної тематики відіграли наукові інституції, навколо яких зосереджувалися українські історики: Товариство бувших вояків Армії УНР, яке з 1927 р. до початку Другої світової війни знаходилося у Франції, а після закінчення війни було реорганізоване в Український військово-історичний інститут у Канаді; Українське військово-історичне товариство, що існувало в Польщі упродовж 1925–1939 рр. Останнє випускало збірник “За державність. Матеріали до історії Війська Українського”, в якому друкувалися документи, наукові розвідки та мемуарна література, що стосувалася й діяльності УППШ та підготовки ним Другого зимового походу Армії УНР. Цікаві дослідження, документи та матеріали публікувалися на сторінках українського військового журналу “Табір”, який виходив завдяки старанням Українського військового товариства спочатку в Тарнові, а з 1923 р. по 1939 р. – в Парижі. Це ж можна сказати і про журнал військово-громадської думки “Гуртуймося”, що видавався у Празі з 1928 р. по 1938 р. Військово-історичну тематику розробляли Український науковий інститут у Варшаві, бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі. У 1933 р. вийшов у світ спеціальний випуск збірника “За державність”, цілком присвячений діяльності УППШ [4].

Звичайно, їх інформативність у порівнянні з радянськими дослідженнями цього часу набагато вища. Тут містяться надзвичайно цікаві факти з історії становлення та розвитку УППШ, його ролі у підготовці

антибільшовицького повстання в Україні. Водночас кидається у вічі слабкість архівної бази. Внаслідок цього опубліковані статті мають значною мірою мемуарний та суб'єктивний характер, не відтворюють цілісної картини роботи УППШ, його місця у діяльності військово-політичної еміграції УНР на завершальній стадії боротьби з радянською владою в Україні. Власне, у міжвоєнне двадцятиліття в українській емігрантській історіографії закла-даються основні тенденції щодо оцінки ролі УППШ у підготовці та проведенні листопадового рейду 1921 р. в Україну. Частина дослідників, переважно тих, хто був безпосередньо причетним до нього, розглядає рейд як свідчення послідовності та безкомпромісності державного керівництва УНР у боротьбі за звільнення країни від більшовицької окупації і виправдовує жертви, які були принесені в ім'я визволення Батьківщини [5].

Загалом, порівняно невелика кількість публікацій про УППШ в українській емігрантській історіографії 20 – 30-х рр. ХХ ст., можливо, пояснюється й тим, що у створенні та діяльності Штабу брало участь обмежене коло осіб. До того ж вони були представниками вищих політичних і військових кіл, пов'язаних з урядом УНР. Очевидно, що деталізація методів роботи Штабу на даний час була передчасною та становила свого роду таємницю не лише з точки зору розконспірування планів, які виношувала унеерівська еміграція щодо радянської влади, але й з огляду на гарантію безпеки тим діячам, які продовжували активне політичне життя в еміграції і могли стати об'єктом особливого зацікавлення радянських спецслужб. Прикладом цього може бути сумна доля Є. Коновальця та С. Петлюри.

Окреме місце займає праця самого начальника УППШ Ю. Тютюнника “З поляками проти Вкраїни”, написана ним після повернення в радянську Україну у 1923 р. [6]. За характером вона близька до мемуарів. Однак книга містить багатий фактичний, а почасти й документальний матеріал, відомий лише Ю. Тютюннику. Праця відзначається тенденційністю, бо була написана на замовлення радянських властей з пропагандистською метою – остаточно розкласти все ще існуючі рештки

національного підпілля в Україні, а також деморалізувати унеерівське еміграційне керівництво. Книга повна нападок на уряд УНР, С. Петлюру та його діяльність. Незважаючи на детальну інформацію про створення, структуру та діяльність УППШ, яку дає Ю. Тютюнник, вона однозначно негативна. Діяльність УППШ, його спроби зав'язати контакти з повстанськими загонами та підпіллям на території України, на думку автора, була глибоко помилковою, більше того, авантюрним планом Головного Отамана С. Петлюри та його оточення, на яке він перекладає відповідальність за провал рейду у листопаді 1921 р. Найбільших нападок від Ю. Тютюнника зазнала польська орієнтація унеерівського керівництва й залежність УППШ від польських військових чинників.

Після Другої світової війни аж до кінця 1980-х рр. в історіографії даної проблеми не відбулося жодних суттєвих змін. Найхарактернішою її рисою стало ще більше поглиблення ідеологічних розходжень між українською еміграційною та радянською історіографіями. В Україні головним завданням істориків вважалося обґрунтування єдиної дозволеної концепції закономірності встановлення та утвердження радянської влади в Україні. Поодинокі згадки про діяльність УППШ розглядалися в контексті боротьби “міжнародного імперіалізму” проти єдиної у світі соціалістичної держави. Відповідно і весь український повстанський та підпільний рух початку 20-х рр. ХХ ст. вважався буржуазно-націоналістичним – “політичним бандитизмом”. Типовими з цього погляду є праці А. Лихолата і А. Залевського [7]. Навіть відносна лібералізація суспільно-політичного життя в Україні другої половини 50-х – початку 60-х років минулого століття не вплинула на перегляд радянськими істориками оцінок національно-визвольної боротьби українського народу за здобуття незалежності.

Не маючи можливості досліджувати суто антибільшовицьке підпілля в Україні, тим більше діяльність еміграційних повстанських органів, яким був УППШ, радянські історики зосереджувалися на діяльності радянських органів безпеки у боротьбі проти

національного повстанського руху та підпілля. До таких праць належать роботи В.Д. Голіченка та О.О. Кучера [8]. Вони присвячені діяльності органів Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК), “постійним нарадам по боротьбі з бандитизмом”. Найповнішою, з погляду дослідження боротьби більшовицьких органів проти УППШ, є колективна монографія Л.Н. Маймескулова, А.І. Рогожина та В.В. Сташиса, яка висвітлює історію ВУНК у період 1918–1922 рр. [9]. Тут доволі багато уваги звернуто на характеристику підпільних організацій в Україні, діяльність повстанських загонів, спроб УППШ координувати їхню діяльність. Незважаючи на те, що робота не відходить від концепції радянської історіографії щодо оцінок антибільшовицького підпілля, її вирізняє фактологічна цінність. Зокрема увага авторів монографії зосереджувалася на методах боротьби органів НК із підпіллям в Україні, проникненням до оточення УППШ й самого його начальника Ю. Тютюнника розвідників з органів НК.

У повоєнний період певний внесок у дослідження діяльності УППШ зробила українська діаспорна історична наука. Серед праць даної проблематики можна виділити три підходи щодо оцінки ролі УППШ в організації та проведенні Другого зимового походу. Частина істориків стверджує, що це була авантюра, яку влаштував еміграційний уряд УНР у корисливих цілях. Інші вважають проведений ним рейд 1921 р. в Україну “самогубним”, зрештою, треті розглядають його як останній шанс уряду УНР визволити країну від більшовицької окупації. Такі оцінки можна знайти у працях В. Вишнівського, М. Капустянського, І. Кедрина, М.Крата, Г. Рогозного [10]. Більше конкретизує роботу УППШ колишній співробітник служби безпеки ОУН(б) С. Мечник [11]. Він наводить маловідомий і цікавий матеріал про проникнення до Штабу радянської агентури, а також її підривної роботу проти державних і військових органів УНР в еміграції.

У 90-х роках ХХ ст. розпочинається якісно новий етап у розвитку української історичної науки. Обмеження, що колись тяжіли над дослідниками, зникли, вчені отримали можливість розробляти низку проблем, які

раніше вважалися забороненими. Серед них важливого значення набуло й дослідження питань, пов'язаних із завершальним періодом визвольних змагань в Україні. Науковці вводять до наукового обігу нові факти. Український повстанський рух розглядається тепер не лише як суто соціальне явище, але й як продовження визвольної боротьби українців проти насадження більшо-вицького репресивного режиму. Помітним явищем у цьому плані стала праця І. Біласа [12], де аналізується суспільно-політичний та правовий аспекти становлення більшовицького тоталітарного режиму в Україні. Праця цінна й тим, що тут наводяться раніше не відомі широкому загалу документи про розгортання антибільшовицької боротьби в Україні, у тому числі на початку 20-х рр. ХХ ст.

У середині 90-х рр. ХХ ст. з'являються й перші праці, які безпосередньо стосуються вивчення діяльності УППШ. Серед них передусім треба назвати дослідження В. Вериги “Листопадовий рейд” [13]. На основі широкої бібліографії та мемуарної літератури автор висвітлює створення Штабу та проведення ним рейду в Україну. Не применшуючи героїзму і само-пожертви вояків Армії УНР, він все ж схиляється до думки, що вина за невдачу рейду безпосередньо лягає на С. Петлюру та Ю. Тютюнника, від яких залежала його підготовка, бо перший прагнув провести його будь-якою ціною, а другий не враховував порад офіцерів Штабу щодо несвоєчасності його проведення. Відтак, листопадовий рейд закінчився “трагедією під Базаром”.

У 1996 р. з'явилася праця В.С. Сідака “Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії)” [14]. Вона присвячена дослідженню діяльності розвідувальних і контррозвідувальних органів українських націо-нальних державних формацій. Окреме місце у ній відведено аналізу функціонування національних спецслужб в умовах еміграції. УППШ автор розглядає як спеціальний підрозділ Головної Команди військ УНР. Особлива увага звертається на органи розвідки та контррозвідки Штабу, напрямки їх роботи, кадрове забезпечення, боротьбу з радянською розвідкою, налагодження зв'язку з

повстанськими загонами та підпілними організаціями в Україні. Автор робить висновок, що одним із найголовніших чинників, який спричинив трагічний фінал Другого зимового походу, був постійний контроль і руйнівний вплив органів ВУНК на УППШ, якого той не зміг нейтралізувати. Робота цінна насамперед тим, що її автор уперше використав раніше не доступні матеріали радянських спецслужб, без яких всебічне та об'єктивне висвітлення діяльності Штабу є неможливе.

По суті, на даний час праці В. Вериги та В. Сідака є найповнішими з досліджуваної проблеми. Виняток становить дисертаційна робота І. Срібняка, в якій у контексті військової діяльності еміграційного уряду УНР розглядається і діяльність УППШ [15]. Окремі її аспекти порушуються також у брошурі Б. Гудя та В. Голубка [16]. Діяльність УППШ вони розглядають із точки зору налагодження військово-політичної співпраці між урядами УНР і Польщі. Автори роблять висновок, що діяльність Штабу хоча й знаходила підтримку у частини польських військових кіл, все ж не могла бути реалізованою через непослідовну політику тогочасного керівництва Польщі у питаннях відновлення незалежності Української держави. Сам листопадовий рейд 1921 р., організований Штабом Ю. Тютюнника, вони вважають останнім шансом відновлення УНР.

Ця проблема певною мірою знайшла відображення у працях, присвячених персоналіям. Серед них можна виділити праці про Ю. Мордалевича – відомого повстанського ватажка на Волині, якого уряд УНР у 1921 р. призначив командувачем 2-ї повстанської групи, а також генерала Ю. Тютюнника – начальника УППШ. Перша праця має науково-популярний характер. Її автори, В. Попик та Г. Кримчук, в оцінках повстанського руху та діяльності УППШ у багатьох випадках дотримуються радянської концепції. Особливо це помітно, коли йдеться про з'ясування причин переходу Ю. Мордалевича на бік більшовиків, а також діяльності органів НК в Україні [17].

Друга праця “Генерал-хорунжий Юрко Тютюнник” О. Шатайла є її антиподом. Автор певною мірою навіть ідеалізує постать начальника Штабу [18]. Дане

дослідження відзначається ґрунтовною архівною базою. На думку автора, головною причиною невдачі у підготовці УППШ збройного рейду в Україну стало проникнення в його оточення більшовицьких агентів, а також масові арешти учасників підпілля у самій Україні. Звісно, що розглядати діяльність УППШ у відриві від контексту подій в Україні було б помилкою.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу праці, що висвітлюють механізми насадження радянського тоталітарного режиму на українських землях і реакцію на нього населення. Серед них можна виділити дослідження С. Кульчицького, Я. Малика, Ю. Шаповала [19].

Таким чином, сучасна українська історіографія зробила вагомий внесок у розробку проблеми національного антибільшовицького руху в Україні на початку 20-х рр. По-новому поставила проблему щодо його характеру як не суто соціального явища (тим більше асоціального, як це доводила радянська історіографія), а складової частини загально-національної боротьби українського народу за незалежність. Важлива роль у цьому процесі належала й УППШ.

Всебічне висвітлення діяльності УППШ зумовило необхідність ретельного опрацювання джерельних матеріалів: опублікованих і неопублікованих документальних матеріалів, публікацій у пресі та мемуарів. За характером одні джерела безпосередньо стосуються діяльності УППШ, інші відтворюють загальнополітичну та оперативну обстановку, в якій доводилося йому працювати.

Джерельні матеріали, що стосуються вивчення діяльності УППШ, можна виділити у такі групи: публікації тогочасної преси, яка представляла офіційну точку зору; мемуари сучасників і очевидців подій; архівні матеріали.

Періодичні видання представлені передусім українською радянською та еміграційною пресою. За своїм спрямуванням вони діаметрально протилежні, проте саме їх співставлення дає можливість простежити розгортання антибільшовицького підпілля в Україні,

наскільки була адекватною його оцінка в унеерівських еміграційних верхах та радянської сторони [20].

Цінний фактичний матеріал міститься у мемуарах учасників Другого зимового походу та безпосередніх працівників УППШ з оточення генерала Ю. Тютюнника. Вони публікувалися на сторінках міжвоєнних періодичних видань. Більшість із них вміщена у збірнику “Другий зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар” [21]. Багатий фактичний матеріал можна почерпнути зі спогадів учасників рейду – підполковника І. Ремболовича, полковника С. Чорного, В. Яновського. Незважаючи на суб’єктивні оцінки подій, які подаються у спогадах, при їх уважному співставленні між собою та з іншими докумен-тальними джерелами можна відтворити цілісну картину роботи УППШ.

Своєрідне місце у мемуарній літературі посідають спогади Ю. Горліс-Горського – активного повстан-ського діяча Холодного Яру, який за дорученням холодноярського штабу повсталих мав встановити безпосередній зв’язок з Ю. Тютюнником. Ю. Горліс-Горський звертає увагу на слабкість конспірації УППШ, некритичне ставлення його начальника до інформації, яку подавали зв’язкові з України. Як слушно зауважує мемуарист, це було серйозним недоліком в організації підготовки Штабом повстання в Україні, спричинилося до проникнення в його середовище більшовицьких агентів [22].

Основну джерельну базу становлять архівні матеріали. Деякі з них опубліковані у збірниках документів. Вони дають змогу простежити процес створення УППШ, його взаємини з іншими державними установами УНР в еміграції, а також польськими військовими та політичними чинниками. На відміну від мемуарів чи повідомлень тогочасної преси, архівні документи позбавлені суб’єктивізму, конкретні щодо змісту інформації.

Серед опублікованих збірок, які торкаються даної проблеми, можна виділити збірку архівних матеріалів, підготовлену Т. Гунчаком [23]. Вона стосується українсько-польських взаємин 1918–1922 рр., а також діяльності українських урядів доби визвольних змагань

1919–1921 рр. Документи, вміщені у них, походять із фондів Інституту ім. Ю. Пілсудського у Нью-Йорку, які зберігають документи щодо діяльності української військової еміграції в період існування УППШ, ставлення до неї польського уряду і Генерального штабу.

Цінні документи є у збірниках “Симон Петлюра та його родина” та опублікованих його статтях, листах, документах [24]. Наведені в них матеріали дають змогу простежити не лише діяльність чільного державного та військового діяча в еміграційний період його життя, а й концептуальні підходи щодо продовження боротьби проти більшовицького режиму в Україні.

Окремі документи щодо даного питання публікувалися в радянських збірниках документів. Вони дають уявлення про ставлення радянських властей до повстанського руху в Україні, методів його поборювання. Звичайно, вони відображали офіційні погляди радянської історіографії, однак їх використання є потрібним, бо дає можливість з’ясувати всю гостроту ситуації, в якій доводилося діяти українському підпіллю та УППШ [25].

Оскільки опубліковані документи та матеріали далеко не повно відтворюють діяльність УППШ, то для його ґрунтовнішого дослідження необхідно звернутися до нових документів, що зберігаються в архівах.

Основний масив документів, які стосуються історії виникнення та діяльності УППШ, знаходиться в архіві Національної Бібліотеки у Варшаві. Його фотокопії тепер є в Центральному державному архіві України м. Львова (Ф. ВNW) [26]. Він містить матеріали про заснування Штабу, його структуру, забезпечення кадрами, листування з українськими та польськими державними та військовими інституціями, огляди преси, що безпосередньо стосувалися української проблематики. Особливо цікаві документи, котрі висвітлюють розробку Штабом концепції розгортання Повстанської армії, її завдання на різних етапах боротьби з більшовицькою владою в Україні.

Питання діяльності УППШ висвітлюються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ) [27]. Вони дають

можливість з'ясувати місце та роль УППШ у планах унеерівської еміграції щодо відновлення національної державності на теренах України. Своєю чергою документи фонду Всеукраїнської комісії у боротьбі з контрреволюцією (Ф. 3361) вказують на масштаби антирадянського підпілля в Україні, загрозу, яку воно представляло для більшовицьких властей у випадку налагодження співпраці з УППШ та емігрантським урядом УНР. Аналогічні за змістом і матеріали фонду ЦК Компартії України Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) [28]. Незначна кількість документів фонду Київського губернського військового комісаріату, які зберігаються в Державному архіві Київської області, характеризують заходи більшовицьких властей зі створення міліції, загонів Червоної Армії, їх використання у боротьбі з українським повстанським рухом [29]. Деякі матеріали наявні у Державному архіві Служби безпеки України, а саме – кримінальна справа на отамана А. Гулого-Гуленка та слідчі матеріали на Ю. Тютюнника [30].

Таким чином, аналіз історіографії та археогра-фічних джерел дає змогу стверджувати, що діяльність Українського Партизансько-Повстанського Штабу посідала важливе місце у боротьбі унеерівських емігрантських військово-політичних кіл за відновлення суверенітету України. На завершальному етапі збройних змагань УППШ став центральною устано-вою, котра взяла на себе функції координування партизансько-повстанського руху в Україні, а за умови успішного його проведення – і зародка цивільної державної адміністрації.

1. *Ауссем В.К.* К истории повстанчества на Украине // *Летопись революции.* – 1926. – № 5; *Эйдеман Р.* Борьба с кулаческим повстанчеством и бандитизмом. – Харьков, 1921. – 48 с.; *Эйдеман Р., Какурін Н.* Громадянська війна на Україні. – Харків, 1928. – 71 с.; *Эйдеман Р.* Очаги атаманщины и бандитизма. – Харьков, 1921. – 32 с.; *Какурин Н., Меликов В.* Война с белопольяками 1920 г. – М., 1925.

2. *Козельський Б.В.* Шлях зрадництва і авантур (Петлюрівське повстанство). – Харків, 1927. – 147 с.

3. *Кулик І.* Провал польського плану в 1920 р. – К., 1940; *Руднев В.* Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р. – К., 1941.
4. За державність. Матеріали до історії Війська Українського. – Каліш, 1933. – Зб. 3; За державність: збірник. – Каліш, 1932–1934.
5. *Сушко Р.* Базар: могила 359 воїнів // Істор. календар-альманах Червоної Калини. – 1930. – С. 104-127; *Ващенко П.* До рейду 1921 року // За державність. – Каліш, 1932. – Зб. 3. – С. 135–139; Присвята листопадовій Повстанчій групі 1921 р. на Волині. – Б.Р.В.: Вид. культ.-освіт. відділу 6-ї стрілецької дивізії. – 60 с.; *Рубан С.В.* В 14-ті роковини героїської смерті 359 українських воїнів під Базаром. – Львів, 1936. – 31 с.
6. *Тютюнник Ю.* З поляками проти України. – Харків, 1924. – 103 с.
7. *Залевський А.Д.* Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921–1922 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1958. – № 4; *Лихолат А.В.* Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.). – Л., 1954. – 655 с.
8. *Голіченко В.Д.* Всеукраїнська надзвичайна комісія в боротьбі з контрреволюцією (1918–1922) // Укр. істор. журнал. – 1962. – № 4; *Кучер О.О.* Про діяльність постійних нарад по боротьбі з бандитизмом // Питання історії народів СРСР. – Вип. 12. – Харків, 1971; *Кучер О.О.* Про участь міліції в боротьбі зі збройною внутрішньою контрреволюцією у 1921–1923 роках // Питання історії народів СРСР. – Вип. 11. – Харків, 1971; *Кучер О.О.* Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921–1923 рр. – Харків, 1970. – 170 с.
9. *Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташич В.В.* Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). – Харьков, 1980. – 345 с.
10. *Вишнівський О.* Повстанський рух і отаманія: Зб. – Дітройт, 1973. – 109 с.; Листопадовий рейд / Гриць Рогозний та ін. – Торонто, 1957. – 48 с.; *Вишнівський О.* Розгром Всеукраїнського Повстанського Комітету і самогубчий рейд // Вісті Братства кол. вояків 1. УД УНА. – Мюнхен, 1962. – Ч. 106; *Закусило П.* Роля Базару у визвольній боротьбі // Укр. слово. – Париж, 1975. – Ч. 1776-1778; *Капустянський М.* Отамани і генерал-хорунжі Василь і Юрко Тютюнники // Розбудова держави. – 1958. – Р. 10. – Ч. 22; *Кедрин І.* 359 героїв: трагедія Базару // Свобода. – 1981. – 28 листопада; *Козьма І.* “Льодовий похід” і генерал Ю.Тютюнник. – 1978. – Ч. 1; *Крат М.* Базар // Бюлетень Союзу бувших Українських вояків у Канаді. – 1961. – Ч. 9.
11. *Мечник С.* Від оприччини до КГБ: духовність московського імперіалізму. – Мюнхен, 1981. – 332 с.

12. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Кн. 2. – К., 1994. – 688 с.
13. Верига В. Листопадовий рейд. – К., 1995. – 192 с.
14. Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки). – К., 1998. – 319 с.
15. Срібняк І. Військова діяльність уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 1995. – 20 с.
16. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. – Львів, 1997. – 67 с.
17. Попик В., Кривчук Г. Бунт и смирение атамана Мордалевича. – К., 1991. – 116 с.
18. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – К., 2000. – 141 с.
19. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні. Перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996. – 400 с.; *Кульчицький С.В. Партиіно-радянський апарат у системі влади // Укр. істор. журнал. – 1994. – № 6. – С. 3–15; Кульчицький С.В. УРСР в добу “воєнного комунізму”(1917-1920). – К., 1993. – 141 с.; Малик Я., Береза О. Запровадження радянського режиму в українському селі (1917-1920). – Львів, 2001. – 391 с.; Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років. Сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – 351 с.*
20. Известия: ВУЦВК. – 1920–1921; Табор: воен.-літ. журнал. – Каліш; Варшава, 1923–1939; Тризуб: орган боротьби за незалежну Україну. – Париж, 1925–1940; Українська справа: щоденна непартійна демократ. газета. – Варшава, 1921; Українська трибуна: непартійна демократ. газета. – Варшава, 1921–1922.
21. Другий зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – К., 1995. – 240 с.
22. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – Львів, 1992. – 341 с.
23. Українсько-московська війна 1920 р. Оперативні документи штабу Армії УНР під ред. генерала В.Сальського. – Варшава, 1933. – 404 с.; Альманах: літ.-військ. журнал. –Олександрів: вид. культ.-освіт. відділу 4-ї Київської стрілецької дивізії, 1921.
24. Рейд у вічність /За заг. ред. Р. Ковалю. – К., 2001. – 128 с.; Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі. Документи і матеріали. – К., 1996. – 319 с.
25. Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.): Сб. док. и матер. в 4-х т. – Т. 3. – М., 1974. – 767 с.; Документы внешней политики СССР. – Т. 3, 4. – М., 1960.
26. Центральний державний історичний архів у Львові (ЦДА у Львові). – Ф.309 (Наук. тов. ім. Т.Г.Шевченка), оп.1; Ф.ВНУ (Партизансько-Повстанський Штаб), м/ф 68845; м/ф 68846; м/ф 68848; м/ф 68849; м/ф 68863; м/ф 68867; м/ф 68868; м/ф 68755(II).

27. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). – Ф. 1 (Центр. Всеукр. Виконавчий Комітет), оп. 20; ф. 2 (Рада Народних Комісарів (Раднарком) УРСР), оп. 2; ф. 4 (Наркомат закордонних справ УРСР), оп. 1; ф. 1075 (Військове міністерство УНР), оп. 2; ф. 1078 (Головна управа Ген. Штабу Армії УНР), оп. 2; ф. 1429 (Канцелярія Директорії УНР), оп. 2; ф. 2426 (Генеральний інспектор Армії УНР), оп. 1; ф. 2297 (Партизансько-Повстанський Штаб при Головній Команді Військ УНР), оп. 1; ф. 3204 (Надзвичайна комісія по боротьбі з бандитизмом при РНК УРСР), оп. 1; ф. 3275 (Штаб командуючого запасовими військами Армії УНР), оп. 1; ф. 3361 (Всеукр. комісія у боротьбі з контрреволюцією і злочинством за посадою), оп. 1; ф. 3695 (Особистий фонд С.П. Шелухіна), оп. 1; ф. 3696 (Міністерство закордонних справ УНР), оп. 1; ф. 4465 (Колекція матеріалів УНР і ЗУНР), оп. 1.

28. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України), оп. 1; оп. 20.

29. Державний архів Київської області (ДА Київської області). – Ф. Р-1 (Боротьба з бандитизмом), оп. 2; ф. Р-1893 (Про боротьбу загонів повітової міліції з бандитизмом), оп. 1; ф. Р-3050 (Про боротьбу єврейського полку проти більшовицької влади на Україні), оп. 1; ф. 3795 (Київ. губерн. військ. комісаріат), оп. 6.

30. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБУ). – Ф. 5, № 66646 (Петлюрівські отамани 1922–1925 рр. Справа отамана Гулого-Гуленка); ф. 6, № 73862 фр (Слідчі матеріали на Тютюнника Ю.Й.).

Надійшла до редколегії 10.01.2007 р.